

ملاعلی دادبنگانی شاعر مرثیه سرا و خوشنویس اهل بافت در دوران مشروطیت

○ هوشمند اسفندیار نور - بافت

اشاره:

همان طور که قبلاً نیز به اطلاع خوانندگان عزیزمان رسانده‌ایم، یکی از اهداف فصلنامه کرمان، شناخت و شناساندن چهره‌های گمنام، اما فاضل و عالم و هنرمند استان کرمان است. برای به انجام رساندن این مهم، دست نیاز و همکاری به سوی تمامی علاقمندان دراز می‌کنیم و امیدواریم بتوانیم با کمک خوانندگان فاضل اهل قلم، نخبگان و زیدگان کرمان را که بخشی از فرهنگ و هنر مبین اسلامی را تشکیل می‌دهند به جوانان همسپوی و هموطن بشناسانیم. آنچه در زیر می‌خوانید تحقیق کوتاهی است بهرامون «ملاعلی دادبنگانی» که توسط آقای هوشمند اسفندیار نور از بافت برایشان ارسال شده است. آقای اسفندیار نور در یادداشت کوتاهی که همراه مطلبشان فرستاده‌اند نوشته‌اند: این مقاله تحقیقی، مستند است و هیچ موردی در آن وجود ندارد که بدون سند باشد.

ملا به خاطر تسلط بر قرآن، متون ادبی، معارف و قصص در سال ۱۲۵۷ هـ.ش در بنگان، خود مکتبخانه‌ای دایر کرد و گرمی و رونق بازار درس او باعث شد این مکان به یکی از مکتبخانه‌های بزرگ آن زمان تبدیل شود. ملا در آن محل به شاگردان خود قرآن و متون ادبی، بخصوص دیوان حافظ را، تعلیم می‌داد. به همین جهت شاگردان زیادی از اطراف و اکناف خصوصاً از بافت، بزنجان، آهوتیه، برکتان، باغ فخرتویه، تلخه چارو... به آنجا روی می‌آوردند و نزد ملا تلمذ می‌کردند. چندین تن از شاگردانش جزو افراد معروف و مشهور آن سرزمین محسوب می‌شدند.

ملا که در اواخر دوران رضاخان صاحب نام و نشانی شده بود، مورد احترام و توجه عام و خاص بود. وی فردی شیعه مذهب بود و آنچنان به اسلام علاقه داشت که نیمی از آثار او دربارهٔ حادثه کربلا و زندگی امام حسین (ع) است.

از ملاعلی داد چهار پسر و پنج دختر باقی مانده است و تمام آنها از افراد باسواد زمان خود بودند که از میان آنها ملاجان‌الله روش پدر را دنبال کرد و تعلیقات و پانوشته‌هایی بر بعضی از کتابهای پدر نوشت. ملا سرانجام در سال ۱۳۱۲ هـ.ش در سن ۷۴ سالگی دارفانی را وداع گفت.

تفکر و اشعار ملا

ملا مردی وارسته، متقی، پرهیزگار و بلند همت بود. به خوشنویسی علاقه زیادی داشت و نسخه‌های خطی زیادی با خط زیبای او موجود است. شعر شاعری برای وی مانند قالبی برای بیان کردن اندیشه‌ها و احساساتش بود. او اشعارش را با احساسی تند و پازبانی شیوا و رسا و

ملاعلی دادبنگانی فرزند نعمت‌الله یکی از شاعران و خوشنویسان عصر مشروطیت است که ظاهراً در حدود سال ۱۲۳۸ هـ.ش در قریهٔ بنگان بافت متولد شده است. ملا در زادگاه خود به فراگیری دانشهای رایج آن زمان پرداخت و از آنجا که کسب علم و دانش از طریق مکتبخانه‌ها صورت می‌گرفت راهی مکتبخانه شد اما خانواده این مانع شدند و از درس استاد بی‌بهره ماند او که شیفتهٔ تحصیل علم بود سرانجام تصمیم گرفت به هر روشی که ممکن است، درسی و متقی بیاموزد. به ناچار در چند متری مکتبخانه پنهان می‌شد و صدای مکتبدار و قرآن خوانان را می‌شنید و آهانی را که تکرار می‌کردند حفظ می‌کرد. هر روز این عمل تکرار می‌شد و مکتبدار از وجود او اطلاعی نداشت. بالاخره بعد از زمانی همه از وضع وی مطلع شدند که از تمامی شاگردان مکتبخانه گوی سبقت را ربوده بود.

این امر باعث تعجب دیگران شد و از آنجا که دارای نبوغ ذاتی و هوشی سرشار بود مورد شفقت و دلسوزی استاد قرار گرفت و به درس و مشق فراخوانده شد و به این طریق به تحصیلات مقدماتی آن زمان پرداخت. ملا بعد از کسب تحصیلات مقدماتی به تمرین خوشنویسی پرداخت و در اندک زمانی آنچنان در این کار مهارت پیدا کرد که یکی از ماهرترین خطاطان آن زمان به حساب آمد و با خط خوش خود کتابهای زیادی از جمله قرآن را در چندین نسخه نوشت و هر یک از نسخه‌ها را به بزرگان آن زمان تقدیم کرد. ملا قرآن را با صدایی خوش تلاوت می‌کرد و به قرائت آن علاقه زیادی داشت، همین علاقه و خواندن زیاد باعث شد که وی در سن ۱۲ سالگی قرآن را حفظ کند.

در عین حال ساده بیان می‌کرد و صنایع و آرایه‌های لفظی و معنوی را در آنها به کار نمی‌برد.

اشعار او بر دو نوع است: الف) مرثیه‌ها (ب) سروده‌های عاشقانه الف) مرثیه: از آنجا که نمایلات دینی در ملا شدت داشت، شهرت وی بیشتر به واسطه اشعاری است که درباره مصائب اهل بیت، واقعه کربلا و زندگانی امام حسین (ع) و یارانش سروده است و این اشعار در مراسم عاشورا و مجالس عزاداری امام حسین زبانه‌زده خوانان و تعزیه‌گردانان بوده است.

ملا چون قرآن را از حفظ داشت، مضامین اشعار او اغلب شامل نکات قرآنی و احادیث و روایات است.

ب) سروده‌های عاشقانه: ملا علاوه بر مرثیه‌سرایی در سرودن اشعار عاشقانه بیانی سوزنده و آتشین دارد. شعری بر از نکته‌های دلپذیر و شیرین است به نحوی که هر خواننده‌ای را تحت تاثیر قرار می‌دهد. و این اشعار از حیث موضوعات شعری، از اشعار غنایی زبان فارسی محسوب می‌شوند. وی در داستان‌سرایی نیز مهارت داشته است.

تالیفات ملا

ملا در دو زمینه آثاری از خود به جای گذاشته است: یکی در زمینه ادبیات که شامل سروده‌ها و نوشته‌های وی می‌شود؛ دیگر در خوشنویسی که شامل نوشتن بعضی از کتابهای رایج آن زمان می‌شود. اکنون به بررسی این آثار می‌پردازیم:

الف) سروده‌ها و نوشته‌های ملا: ملا کتابهای زیادی از خود بجای گذاشته که متأسفانه تعداد کمی از آنها موجود است و از بیشتر آنها بجز اشعاری محدود و نوشته‌هایی پراکنده، اطلاعی در دست نیست، در زیر به معرفی بعضی از این کتابها می‌پردازیم.

۱- داد و بیداد - این کتاب در قالب مثنوی بروزن مقاعیلن مقاعیلن فعلون (= بحر هزج مسدس محذوف) سروده شده است. این داستان شامل سرگذشت عاشقانه دو دلداره به نام «داد و بیداد» می‌شود که از دوران کودکی به هم علاقه پیدا می‌کنند و محبت و دوستی آنها در دوران جوانی تبدیل به یک عشق حقیقی می‌شود، هر روز که سیری می‌شود عاشق سعی می‌کند احساسات و عواطف خود را به رخ معشوق بکشد و برای این کار اشعاری عاشقانه بین هم رد و بدل می‌کنند و شیفتگی و عشق خود را به یکدیگر نشان می‌دهند. اما روزگار سرنوشت آنها را تغییر می‌دهد و قضا و قدر بین آنان جدایی می‌افکند و از هم دور می‌شوند. عاشق برای وصال معشوق لحظه‌ای آرام ندارد و به دنبال معشوق حرکت می‌کند تا شاید او را در جایی ببیند، تا اینکه در نقطه‌ای به هم می‌رسند و به خاطر گذشت زمان و تغییر لباس و چهره

یکدیگر را نمی‌شناسند و بین آنها جنگی رخ می‌دهد. از آنجایی که هر دو در جنگاوری قوی هستند، از جدال خسته می‌شوند و صحنه نبرد را رها می‌کنند و دوباره عاشق به راه خود می‌رود تا شاید معشوقه از دست رفته خود را بیابد. او در این راه آنقدر سختی و مشقت تحمل می‌کند که سرانجام ناامید می‌شود. سر به کوه و بیابان می‌گذارد و مجنون وار می‌نالد. تا اینکه فردی اشعار او را می‌شنود و تحت تاثیر قرار می‌گیرد و شتابان نزد معشوق وی می‌رود و اشعار آن دلداره را نقل می‌کند. معشوق که میزان عشق عاشق را می‌داند و از حالت درونی او باخبر بود، عشق در وجودش شعله می‌کشد و روانه بیابان می‌شود اما زمانی که می‌رسد، همه چیز را وارونه می‌بیند و با دیدگانی آغشته به اشک نظاره‌گر عاشقی می‌شود که جان به جان آفرین سپرده است مظلومانه می‌گرید و نوحه‌سرایی می‌کند. روز و شب را با سرودن اشعاری در غم فقدان یار سیری می‌کند تا اینکه سرانجام او نیز در دوست فانی می‌شود با وجود اینکه اصل این کتاب از بین رفته اما هنوز پاره‌هایی از ابیاتی که به علت شیرینی و عنایت ورد زبان مردم آن منطقه است. از اشعار اوست:

اگر خواهی شوی مست و دلت شاد
بخوان یک دم کتاب داد و بیداد
حدیث عاشقی در این کتاب است
شفابخش و مُعطر چون گلاب است
دو عاشق هر یکی در سینه کام داشت
یکی داد و یکی بیداد نام داشت
در ایام طفولت «داد» بدبخت
بشد دنبال آن «بیداد» خوشبخت
به هر جایی که بیداد راه می‌رفت
تو گویی داد هم همراه می‌رفت
چنان عاشق بشد داد از ته دل
به هر جا می‌شدی می‌گفت از دل
الا ای نازنین من کجایی
شوم قربان رویت، با صفایی
کجایی لحظه‌ای پیشم نشینی
که تا آثار عشق من ببیشی...

ملک میزا نامی در باره این کتاب گفته است:

نوشته شد کتاب داد و بیداد

به دست مرحوم ملاعلی داد
عجب حال و هوای عاشقی داشت
عجب عشق و محبت سینه می‌کاشت
در آن وقتی که می‌خواندم کلامش
دل من می‌شد تشنه از پیامش
گاهی داد و گاهی بیداد می‌گفت
گاهی شیرین گهی قهره‌اد می‌گفت
یکی شیرین حکایت نقل می‌کرد

دگر در عاشقی جان بذل می‌کرد...
۲- بیاض - شامل نوشته‌ها و اشعار مرثیه‌ساز شاعر است که حوادث و وقایع کربلا را در بر می‌گیرد و شاعر در بعضی از قسمتهای این کتاب اشعاری در رثای امام حسین (ع)، حضرت قاسم و علی اکبر و... سروده است. تعداد کمی از اوراق این اثر از بین رفته اما قسمت بیشتر آن موجود است.

۳- رساله حسین و یارانش - در باره قیام امام حسین (ع) و یارانش به رشته تحریر درآمده است.
ب) دستنوشته‌های ملا

خوشنویسی به عنوان یکی از بهترین هنرهای هر دوره دارای اهمیت زیادی در کشور ما است ملا که به این اهمیت پی برده بود شیفته هنر خطاطی شد و در مدت کوتاهی یکی از مشهورترین خطاطان آن عصر به حساب آمد. وی آثاری از دیگران را در چندین نسخه خوشنویسی کرده است که بعضی از آنها عبارتند از:

- ۱- قرآن مجید ۲- بهرام و گل اندام (سرگذشت عشق بین بهرام و گل اندام) ۳- خدایا بزرگی (استغاثه به درگاه خداوند) ۴- رزومیش (مناظره بین درخت انگور و میش) ۵- رستم نامه (شامل تمام اشعار مربوط به جنگهای رستم در شاهنامه فردوسی) ۶- سلمان فارسی (زندگینامه سلمان به تتر) ۷- سنگ تراش (سرگذشت عاشق شدن سنگ تراش) ۸- سیمرغ (کتابی است به تتر در باره افسون سیمرغ و تغییر دادن تقدیر الهی) ۹- شیخ و روپاه ۱۰- عسکر بگ و حیدر بگ ۱۱- گلی باران ۱۲- یوسفیه (داستان یوسف و زلیخا به تتر)